

10. Соловей М. І. Виховна діяльність в університеті: [навч. посіб.] / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016.

УДК 37.013»20»(045)

Голос А. А.,
аспірантка Київського національного
лінгвістичного університету

ТЕНДЕНЦІЇ ВИХОВАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано новий підхід у вихованні дітей, розглянуто зарубіжний досвід виховання у контексті ціннісних ставлень.

Ключові слова: виховання на цінностях, виховання характеру, моральне виховання, ставлення.

Голос А. А. Тенденції виховання в началі ХХІ століття. В статті аналізується новий підхід до виховання дітей. Розглянуто зарубіжний досвід виховання в контексті ціннісних ставлень.

Ключевые слова: воспитание на ценностях, воспитание характера, моральное воспитание, отношение.

Golos A. A. New tendencies in education in the 21st century. The article reflects a new approach in childrearing and schooling. International ideas on value-based education have been described.

Key words: value-based education, character education, moral education, attitudes.

Сьогодні вкотре в історії на педагогіку покладається відповідальна місія генератора гуманізму у підростаючого покоління. Це підтверджують жваві дискусії довкола оновлення шкільних традицій і перспектив. Дисертації останніх років доводять актуальність проблеми виховання. Зокрема, дисертація Л. Іваненко присвячена проблемі милосердя (2016, Суми), С. Рижкової – концепту виховання любові до людини у підлітків (2013, Луганськ); А. Чехурський вивчав зарубіжний досвід естетизації навчально-виховного середовища у подолання депривації дітей (2016, Житомир). Не оминають увагою науковці і такі проблеми дітей, як демотивація до навчання, стрес, шкільний булінг. Що цікаво, погляди учасників дискусії на причини проблем дітей не співпадають. Дехто поділяє думку, що проблеми виникають там, де дитині надають забагато свобод, інші перекладають вину на застарілі підходи у вихованні, хтось причиною проблем дітей і підлітків вважає негативні зміни у соціумі. У кожній згаданій причині є чинник зовнішнього впливу світу дорослих. Чимало шкоди завдає і «сліпа» любов батьків, і авторитарне виховання, і соціальні негаразди. Висновок, який можна зробити із цих суджень такий: впевнене становлення дитини залежне від злагодженої взаємодії сім'ї, школи і суспільства. У цьому контексті реформа освіти становить єдине ціле з реформами дорослого світу і його парадигм.

Метою статті є висвітлення тенденцій розвитку виховання на сучасному етапі.

Завдання публікації: дати характеристику особливостей сучасних дітей і підлітків; висвітлити психолого-педагогічні засади успішного виховання; окреслити загальні тенденції інституційного виховання в США, Великій Британії, Україні, Росії, Японії.

Якщо говорити про нове покоління українців, то майбутнє є обнадійливим. Це доводить зокрема й опитування серед підлітків і молоді у 2016 році (N=1200 респондентів). Незважаючи на складне економічне становище, серед життєвих цінностей важливими залишаються родина, здоров'я, освіта, громадська активність [10, с. 26]. Тобто йдеться про ставлення підлітків і молоді до постматеріальних цінностей. Власне, в Європі і США одним із перших, хто звернув увагу на спад споживацького ажіотажу, став соціолог Р. Інлхарт. Дослідник помітив, що покоління 90-х опікується питаннями природи і сенсу життя більше, ніж питанням економічного росту [7]. Подібне, на наш погляд, стосується і нової генерації українців, які не зважаючи на усю складність життя, схильні до етичних диспозицій.

Характеризуючи сучасних дітей, спробуємо зупинитись на деяких окремих моментах, враховуючи чинник суб'єктивності і значну кількість інших життєвих факторів. Як і в усі часи, незмінними, на наш погляд, залишаються особистісні чесноти у підростаючого покоління, як от: щирість, сміливість, сила духу. Натомість змінюється технічний бік життя, що не може не позначатися на життєдіяльності і потребах нового покоління. Цифрові технології, гаджети сьогодні не тільки невіддільна частина його культури, а й важливий соціалізуючий чинник з-поміж інших: сім'я, школа, церква і телебачення.

Педагогічна дія сучасних дітей подібна дорослій. Вони прискіпливо спостерігають за вчинками однолітків, батьків і вчителів, їх ставленням до етичних питань і своїх обов'язків; аналізують міжрольові взаємини. Не поміченими не залишаються ні слова, сказані мимохідь, ні повчання, що розходяться з діями. Як позитивний, так і негативний досвід, формують у сучасних дітей їх спосіб совісті, вибудовують їх характер, поляризуючи у власний спосіб обов'язкове і необов'язкове, припустиме і неприпустиме. З цієї позиції виховання кожної дитини – це її особистісний внутрішній вибіркоковий процес набуття або відкидання певних цінностей.

Доводиться також визнати, що діти третього тисячоліття відкритіші, ніж їхні батьки, здатні вільно висловлювати свою позицію. По суті, йдеться про концепт префігуративності культури, за М. Мід, орієнтований не лише на інформаційний потік від дорослих дітям, але й на зустрічну тенденцію, коли

інтерпретація підлітками і молоддю, скажімо, соціальної ситуації, впливає і на погляди дорослого покоління [5, с. 12]. Таким чином, стиль спілкування дітей і дорослих поступово прямує до взаємодії. Мислячі дорослі сьогодні радше підтримують і допомагають, аніж виховують у догматичному стилі. Хоча на практиці існування авторитарного стилю спілкування (залякування, критика, примус) все ж не можна заперечувати, що у випадку із молодшими дітьми, як правило, викликає покору і страх. Тоді як у підлітків, особливо у період так званої кризи ідентичності, спричиняє небажання дослухатися і співпрацювати.

Сьогодні загальноновизнаним є факт деструктивності «ламання» дитини, що у дорослому житті може обернутися її психологічною незрілістю, низькою самооцінкою і почуттям провини. Тому не дивно, чому різні вчителі залишають в учнів різні спогади: хтось запам'ятався людяністю, хтось інтелектом, а дехто викликає неприємні асоціації.

Реальний приклад негативного шкільного виховання оповідає у книзі французький психоаналітик Ф. Дольто. Після відвідин будинку-музею П. Сезанна вона ділиться враженнями від побачених шкільних зошитів великого митця. «Які на сторінках красуються оцінки і зневажливі зауваження його вчителів», – коментує вона. «...І як це було образливо учневі, який метою свого життя вбачав той предмет, з якого за ним не визнавали жодного таланту і здібностей. Не визнавав жоден вчитель!» [2, с. 134].

Ще один приклад, подібний своїм змістом до попереднього, ілюструє у книзі «35 кг надії» сучасна журналістка і письменниця А. Гавальда. Головний герой підліток згадує, як добре навчалося йому тільки з однією вихователькою. Лише рік. І це було вперше і востаннє, коли педагогічний працівник сказала про нього теплі слова. Себе хлопець асоціює з тими, кого прийнято називати «ледарі», «телепні» і від чого постійно болить живіт [1, с. 3]. Мимоволі спадає на думку: чи не так хоч раз у житті відчував себе кожен у школі?!

Колись на рахунок негативних впливів видатний практик А. Макаренко, ідеї виховання якого досі убачаються революційними, зазначав: добре, коли дитина має частку активного імунітету під назвою опір. Тоді з'являється шанс нейтралізувати усі негативні наслідки дорослих [8, с. 150].

Власне, на початку ХХ століття теорію «дзеркального я» сформулював соціолог Ч. Кулі. Згідно з нею, думка людини про себе формується під впливом оточуючих і складається з трьох компонентів: уявлення про те, яким я видаюся іншим; уявлення про те, як інші мене оцінюють і пов'язану з цим самооцінку, відчуття гордості і приниження [4, с. 35]. Чи варто говорити, що не лише знання, уміння і навички, а емоційний слід від школи, однілітків і висновок про себе – ось, що отримують діти від школи і виховання. Це й пояснює, так би мовити, заклик сучасних авторів до виваженого, «позитивного виховання» (О. Вишневецький, Л. Гузар, Б. Поломошнов, Ю. Завельський, Д. Зіцер, Ю. Гіппенрейтер, І. Млодик, Н. Щуркова, А. Gavalda, К. Dolto, N. Hawkes, T. Lickona, M. Pike), у якому вчитель, як представник інтелігенції, має задавати тон, оскільки значення щасливого дитинства у формуванні особистості є надзвичайно суттєвим. Неодноразово про це підкреслював у своїй педагогічній спадщині і «король дітей» – Я. Корчак, ототожнюючи педагогічну етику із лікувальною, гасло якої «не нашкодь» [6, с. 42].

Порівнюючи дитину із сотнею масок, сотнею ролей здібного актора (один із матір'ю, інший з батьком, бабусяю і дідусем, інший з вимогливим і лагідним педагогом, інакший із однілітками); Корчак закликав не боятися різних проявів дитини. Незвична скарга, обман, вчинок, прояв неслухняності може стати для хорошого вчителя цінним, як для колекціонера рідкісна монета. Проповідуючи ідею абсолютної цінності дитинства, Корчак-практик помітив, що чим нижчий духовний рівень вихователя, тим більше він дбає про свій спокій, створює накази і заборони, пояснюючи це оманливим піклуванням про дитину. У вихованні, підкреслював педагог-гуманіст, має йти про атмосферу абсолютної терпимості до жарту, витівки чи кепкування [6, с. 72]. Без цього не обійтись.

Ту саму ідею – ідею безумовного приймання дитини в гуманістичній психології відзначав і К. Роджерс. Досліджуючи стосунки між батьками і дітьми в інституті Фелса, психолог дійшов висновку, що найкраще на розвиток стосунків дорослих і дітей впливають ставлення «приймання-демократичність». Ані програма, ані презентації, маса книг (вони виконують допоміжну функцію, за Роджерсом), а лише особистісні стосунки, доводить психолог, між наставником і вихованцем мають значення [13, с. 105]. Підтримка, доброзичливі слова, емпатія – все це способи демонстрації приймання дитини, що робить взаємодію і спілкування між вчителем і учнем ефективним. Звісно, приймання надзвичайно легко впроваджуються у практику, коли дитина вчиняє за згодою дорослих. І вимагає зусиль і терпіння у конфліктних ситуаціях, що дорослі схильні часто не враховувати, співвідносячи концепт вихованої дитини зі слухняністю. Сам Роджерс зізнавався, що не сприймає природу людини у стилі Полліани, оскільки людині за природою притаманні захисні реакції, що змушують її поводитись інколи жорстоко і незріло. Психолог допускає, що вчитель може бути емоційним, може злитися. Приймаючи свої емоції, доводить психолог, він не має необхідності штучно відтворювати їх на учнях, оскільки вчитель – це людина, а не безликий образ у навчальній програмі, так само як і не стерильна трубка, через яку знання передаються новому поколінню [13, с. 106].

Отже, бачимо, що зберігати справедливу і доброзичливу атмосферу, особливо у дитячому колективі вкрай необхідно. А ще важливо, радить психолог Ю. Гіппенрейтер, обговорювати і радіти успіхам дітей [2, с. 59].

Таким чином, ми розглянули деякі характеристики дітей третього тисячоліття, дійшли висновку, що поступово стосунки і стиль виховання від чорно-білого авторитарного стилю змінюються у напрямі довіри і взаємодії. Спробуємо тепер окреслити загальні тенденції у формальному вихованні у таких країнах, як США, Велика Британія, Україна, Росія, Японія.

Моральне виховання, виховання характеру, соціально-емоційне виховання, ціннісне виховання (value-based/value education), громадянське виховання (citizenship education) – усе це еквіваленти виховання у різних країнах. Враховуючи постійні спалахи жорстокості, виховання майже у всіх країнах світу стає ціннісно спрямованим та інтенційним. Його зміст здійснюється в контексті національної та загальнонародської культур, відображуючи тематику, пов'язану з історичною та ідеологічною еволюцією кожної конкретної країни.

Покликаючись на М. Тейлор, виховання у контексті цінностей увійшло в науковий обіг спочатку в США, а потім у Великій Британії [12, с. 8]. Як свідчить історія, США, запозичивши ідею виховання з Англії, тут змогли творчо розвинути його концепцію і показали першими ефективність своєї системи освіти. Головними показниками ефективності стали економіка і можливість для росту. Розуміючи, що це прогрес, Англія почала зворотній процес – впровадження американського досвіду у своїй країні, особливо після Другої світової війни. Звідси й ініціатива шкіл, розподіл коштів, пілотні проекти. Важливим моментом, що відрізняє систему освіти США, Великої Британії і Японії від України, є мала дистанція між освітою, наукою і виробництвом, що, власне, і робить системи цих країн ефективними.

Тож, розпочнімо з практики здійснення процесу виховання в США. Сьогоднішня національна освітня політика в цій країні здійснюється на рівні кожного окремого штату. Натомість діє національний рух Character education (виховання характеру), що є ґрунтовно підготовленою програмою виховання громадянина США: розроблено стандарти, подано принципи ефективного виховання і критерії оцінювання виховного клімату, вчителям пропонують уже готові стратегії, календарні плани, майстер-класи; проекти щодо удосконалення ефективності школи; керівництво для батьків і студентів-наставників.

Метою всеамериканського руху є створення національних шкіл, в яких дбають про моральних, відповідальних людей. Проект передбачає свідоме, проактивне включення шкіл, районів, штатів щодо формування у дітей і підлітків таких ключових рис характеру, як опіка, чесність, справедливість, відповідальність і повага до себе та інших. Реалізація програми виховання передбачає три психологічні рівні: знаю, бажаю, роблю. Скажімо, виховання справедливості передбачає, що дитина ідентифікує цю якість у своєму характері. По-друге, прагне не порушувати закони. По-третє, не порушуючи закон, дитина робить внесок у розвиток і підтримку свого суспільства, громади.

Наразі нараховується 18 штатів, у яких цей рух є обов'язковим за законодавством, у 18 – підтримується законодавчо, у 7 штатах цей рух підтримують без законодавчого затвердження [16]. Додатково діє заохочувальна програма для шкіл (The National Schools of Character™ Awards) щодо створення сприятливого виховного клімату. Таким чином, виховання дітей і підлітків у США ґрунтується передусім на формуванні індивідуальних рис характеру особистості (character education) на основі загальнонародських цінностей. Оскільки Америка – це країна різних народів, емігрантів, будь-яка дисципліна у цій країні включає елемент соціальної роботи задля виховання толерантності, прищеплення поваги до розмаїття рас, релігій і демократичних цінностей.

Ідентично до США, уряд Великої Британії ставиться дуже прискіпливо до питання виховання підростаючого покоління. Відкритим є доступ до нормативних документів, стандартів, рекомендованих методичних матеріалів для шкіл, батьків, самих дітей; подано розроблені варіанти програм і виховних заходів для дітей різного віку (наприклад, захід Boom, Bust, Crunch – для підлітків про поведінку із грошима, захід Giving nation – фокусується на формуванні генерації волонтерів, соціальних працівників, філантропів, захід Givers – для початкової ланки з метою виховання емпатії) [14].

У діючих документах щодо виховання дітей враховано не тільки канони громадянина Британії, а й вірогідні суспільні загрози (йдеться про загрозу екстремізму). Зокрема, у 2014 році Департамент освіти видав прес-реліз для усіх шкіл, в якому наголошується на необхідності промоції «британських цінностей», якими визначено демократію, верховенство закону, індивідуальну свободу, а також взаємоповагу і толерантне ставлення до всіх релігій, віросповідань і невіруючих. Якщо до періоду виходу цього документа підкреслювалася «повага» до згаданих вище цінностей, то після – наголос змістився на обов'язок шкіл виробити стратегії щодо впровадження національних цінностей у практику з метою демонстрації їх дії учням. Такі зміни обґрунтували потребу внесення корективів у стандарти з виховання школярів, зокрема, курсу SMSC (духовного, морального, соціального і культурного розвитку дітей) з метою «укріплення бар'єрів від екстремізму» [14].

Огляд стандартів і нормативних документів на офіційному сайті доводить, що шкільна програма виховання у Великобританії складається з двох інтегрованих курсів: PSHE (особистісного, соціального, здоров'язбережувального, економічного виховання), а також курсу релігійного виховання (куди входить SMSC курс (духовного, морального, соціального і культурного розвитку дітей) + особистісний розвиток, зв'язок із громадою). Подібно до американської програми з виховання, програма виховання у Великій Британії детально обґрунтована: розписано права і обов'язки всіх учасників виховного процесу, подаються критерії успішного впровадження програми. Важливим моментом контролю і оцінки виховного клімату шкіл у Великій Британії є інспектування і моніторинг шкіл за прозорою чотирирівневою шкалою (відмінно, добре, потребує покращення, некомпетентний рівень). Більше того, з метою підтримки шкіл у розробці програм і удосконалення їх якості держава фінансує спілку PSHE. Як висновок: акцент у вихованні (citizenship education) у Великій Британії орієнтовано на виховання соціальної відповідальності, норм поведінки, особистісної зрілості підростаючих англійців.

Модернізаційні процеси не оминули і систему освіти в Україні, де з 2016 року стартувала нова реформа освіти, яка заперечує стару ідецентристську парадигму і орієнтована на компетентнісну, системо-ціннісну модель виховання підростаючого покоління. Про виховання на системі загальнолюдських і національних цінностей, необхідність впровадження педагогіки партнерства наголошується у Концепції «Нова українська школа». Основними принципами педагогіки партнерства визначено повагу до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіру у відносинах; триаду «діалог – взаємодія – взаємоповага»; горизонтальне керівництво і принципи соціального партнерства [18].

Згідно з Концепцією, виховний процес має бути невід'ємним складником усього освітнього процесу, орієнтовуючись на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне розмаїття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Виховання, як зазначається, не повинно зводитись лише до окремих «занять із моралі», а має здійснюватися через наскрізний досвід.

Окрім концепції «Нової української школи», в Україні також діють Національна програма виховання дітей та учнівської молоді (з 2004 р.) та розроблені на її основі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2011) [9, с. 74]. Згідно з цими документами, виховання здійснюють для ідентифікації вихованця із загально визначеними цінностями і якостями, що розвиваються і виявляються через його власне ставлення. Програма передбачає розвиток ціннісних ставлень дитини до суспільства і держави, до людей, природи, мистецтва, праці, до себе (свого фізичного, психічного і соціального «Я»).

Наразі українські школи мають право вносити корективи у планування і побудову власних програм виховання, що є позитивним зрушенням. Зокрема, на сайті Київської обласної ради «Академія неперервної освіти» представлено авторські програми виховної роботи для початкової, основної і старшої школи; методичні рекомендації і сценарії виховних заходів [17]. Таким чином, на наш погляд, нова реформа в Україні починається з теорії, що має під собою ґрунт: догматична деструктивна педагогіка має відійти у минуле. Натомість, як показує практика, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді як стандарт у більшості випадків використовується формально.

Тепер звернімося до досвіду Росії. У 2015 р. в Росії було затверджено державну програму з патріотичного виховання («Патріотичне виховання громадян Російської федерації на 2016 – 2020 рр.). Наразі діють стандарти освіти (2012, 2013), що є основою для розробки варіативних програм, у тому числі з виховання [19]. За стандартами передбачається, що зміст програми виховання і соціалізації школярів будуватиметься на ціннісній і компетентнісній основах. Програма виховання випускника школи, зокрема, передбачає врахування базових цінностей російського суспільства, як-от: патріотизм, соціального солідарність, громадянськість, сім'я, здоров'я, праця і творчість, наука і освіта, традиційні релігії Росії, мистецтво, природа, людство.

Крім стандартів, у Росії також розроблена док. пед. наук Н. Щурковою «Програма виховання школяра» (1998), зміст якої будуватиметься довкола системи цінностей життя гідної людини. У програмі Н. Щуркової для кожного віку передбачена своя модифікація, що базується на конкретних завданнях. Так, ключовою цінністю для програми «Першокласник» є природа, а кінцевим результатом є ціннісні ставлення до природи як до оселі людства. У програмі «Молодший підліток» цінністю є людина як феномен цього світу і кінцевий результат – визнання людини найвищою цінністю. Ключовою цінністю програми «Старший підліток» є суспільство, а кінцевий результат – формування поваги до соціальної сторони життя людини, громадянина. У програмі «Старшокласник» ключовою цінністю є життя, тоді як кінцевий результат передбачає формування принципів добра, істини, краси, як власних принципів життя. Завершальний етап програми «Випускник» цінністю визнає «Я-світ», а кінцевим результатом – усвідомлена життєва позиція [11].

Таким чином, огляд теоретичних робіт з питань виховання свідчить про значні обсяги теоретичних розробок, у тому числі, новаторських. Проте на практиці консерватизм урядовців РФ заважає їх втіленню. Це зокрема стосується і «Програми виховання школяра». Враховуючи теперішню політичну позицію Росії відносно України, «офіційне» виховання дітей і підлітків у РФ (патріотичне виховання), на наш погляд, має яскраво виражене ідеологічне спрямування.

І нарешті розглянемо досвід здійснення виховання у практиці шкіл на прикладі Японії. Сьогоднішня національна освітня політика цієї країни продовжує акцентувати увагу на необхідності передачі дітям традиційних японських цінностей, а також підкреслює значущість їх підготовки до викликів глобалізації. Певно, як ні де в світі, виховання (moral education) в Японії є налагодженою наскрізною практикою. Держава, школа і сім'я роблять усе можливе, щоби виховання моральності у дітей і підлітків культивувалося безперервно. У школі виховання, як і зазначалося вище, здійснюється наскрізно: у ході вивчення академічних дисциплін, курсу морального виховання, та в позаурочний час [15]. Зміст виховання базується на образі ідеального японця, його рисах і якостях і сконцентровано на чотирьох емних темах (кожна тема розгалужується у 3 – 5 положень): 1. Про себе. 2. Про взаємини з іншими людьми. 3. Про взаємовідносини з природою і «піднесеними речами». 4. Про групи і суспільство. Скажімо, розгляд теми «Про себе» передбачає обізнаність дітей щодо помірності, працьовитості, мужності, щирості, свободи і порядку. Кінцевим результатом курсу морального виховання має стати обізнаність і ставлення дитини до відповідної реалії [15].

Як і в США, і Великій Британії, в Японії діє академічна свобода щодо розробки програм виховання із врахуванням стандартів Міністерства культури і науки Японії (MEXT).

Особливістю японської виховної практики є акцент на колективній діяльності, що враховано у спеціальних діяльностях (шкільне самоврядування, клуби, шкільні церемонії, спортивні змагання, екскурсії, соціальне обслуговування) і, зрозуміло, має тісний зв'язок із моральним вихованням. В Японії школи активно залучають батьків своїх вихованців і місцеву громаду до участі у житті школярів, що не може не позначитись на кліматі школи.

Отже, ознайомлення із тенденціями розвитку виховання на початку XXI століття дозволяє виокремити такі з них: 1) гуманізація виховного процесу (жодний учитель не може насильницьким методом вплинути на систему ставлень дитини, натомість може створити позитивні канали досвіду, щоби дитина усвідомила цінності життя й спрямувала свій потенціал в етичне русло); 2) комплексний підхід (виховання, як і колись, покликано сприяти інтелектуальному, психічному, фізичному і культурному росту нового покоління, проте його роль щоменше сьогодні асоціюється із другорядними предметами); 3) цілісність процесу (зміст виховання має тенденцію до цілісної побудови, що має своїм змістом систему цінностей національної та загальнонародської культур); 4) повноцінна участь держави (у розвинутих країнах виховання не лише «теоризується», а й фінансується, при цьому, держава як посередник між школою і громадою безвідкладно реагує на суспільні події, розділяючи відповідальність за освіту і добробут своїх громадян).

Перспективою для подальших наукових пошуків є впровадження і відстеження наскрізного досвіду виховання дітей і підлітків у новій українській школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавальдо А. 35 кило надежды / Анна Гавальдо. – М. : Флюид ФриФлай, 2010. – 120 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Большая книга общения с ребенком / Ю. Гиппенрейтер. – М. : АСТ, 2016. – 496 с.
3. Дольто Ф. На стороне ребёнка / Ф. Дольто. – Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. – 424 с.
4. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 336 с.
5. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 256 с.
6. Корчак Я. Дневник / Януш Корчак. – М. : Правда, 1958. – 20 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Дж. Майерс; пер. З. Замчук. – Санкт-Петербург : Питер, 2013. – 800 с.
8. Мардахаев Л. В. Педагогические размышления. [Сборник] / Л. В. Мардахаев, С. А. Калабалин. – М. : Юстиция, 2017. – 532 с.
9. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: [програма] / С. В. Зінченко [та ін.]; АПН України, Ін-т інновац. технологій і змісту освіти. – Т. : Навчальна книга-Богдан, 2008. – 80 с.
10. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді 2016 / [Н. Дмитрук, Г. Падалка, С. Кіреєв та ін.]. – К., 2016. – 92 с.
11. Щуркова Н. Э. Программа воспитания школьника / Н. Э. Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 48 с.
12. Halsted J. Values in Education and Education in Values / J. Halsted, M. Taylor. – London : Falmer Press, 1996. – 216 p.
13. Rogers C. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become / Carl Rogers. – Columbus, Ohio : Charles Merrill. – 358 p.
14. Виховання у Великій Британії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gov.uk/>, <http://www.citizenshipfoundation.org.uk>
15. Виховання у Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hi-ho.ne.jp/taku77/papers/thes595.htm>.
16. Виховання характеру у США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://character.org/>, <http://character.org/key-topics/character-map/>.
17. Виховні заходи: Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/vikhovna_robota/0-49.
18. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczija>.
19. Стандарты образования России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sch1329.mskobr.ru/info_edu/standards/.

УДК 316.752

Сідельник Н. В.,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

У статті подається визначення поняттям цінності та ціннісні орієнтації. Розкриваються умови за яких формуються загальнолюдські та національні цінності у майбутніх учителів історії.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, загальнолюдські цінності, національні цінності, національна самосвідомість.

Сідельник Н. В. Ценности и ценностные ориентации будущего учителя истории. В статье дается определение понятиям ценности и ценностные ориентации. Раскрываются условия, при которых формируются общечеловеческие и национальные ценности у будущих учителей истории.